

ראיף זריק

קולוניאליזם, חוקה ודמוקרטיה

אחד ההיבטים המעניינים במהפכה המשטרית ובתנועת המחאה שהציתה הוא הפער העמוק בין ערבים בעולם הערבי בכלל, ופלסטינים בפרט, ליהודים ישראלים בישראל ובעולם בנוגע להבנתם את משמעות האירועים. לגבי מרבית היהודים מדובר בקרע אמיתי ועמוק. חלקם תיארו זאת כמלחמת תרבות של ממש, אחדים הפליגו ודיברו על חורבן בית שלישי. השינוי שהם חוששים ממנו הוא שינוי איכותי ועמוק. פלסטינים בתוך ישראל וכן בשטחים הכבושים הגיבו קצת אחרת. אומנם קיימת אצלם מודעות לכך שאכן מדובר בממשלה הימנית ביותר בתולדות המדינה, אך לא תחושה של שינוי איכותי מהותי, אלא עליית מדרגה ברמת הדיכוי והנישול שהם חווים ממדינת ישראל ומזרועות הביטחון. בעוד היהודים מדגישים תמורה עמוקה, הפלסטינים מדברים על המשכיות, אם כי תוך עליית שלב. בעולם הערבי קשה לדבר על עמדה אחידה, שכן מצד אחד יש הממשיכים להמר על ישראל כמעצמה אזורית וממהרים לפעול לקידום נורמליזציה איתה, אך ישנם מי שמדברים על סופה של המדינה היהודית, שהולך וקרב ממש. היו אפילו מי שנקבו בשנת 2028 כשנה שבה יבוא הפרויקט הציוני אל קיצו... ריבוי נקודת המבט על אשר קורה הוא תופעה ראויה לדיון.

מבחינתם של הפלסטינים בשטחים, החיים תחת צורות שונות של כיבוש ונישול, אף כי מדובר בעליית מדרגה, אין בה שינוי כיוון ממש. לדידם מדובר במחלוקת פנים-ישראלית ואף פנים-יהודית. השאלות אם בישראל שורר משטר דמוקרטי או אם יש הגבלות חוקתיות על הממשלה, או אם מוחלות נורמות בדבר טוהר המידות, אינן נתפסות כבעלות משמעות יוצאת דופן עבור הפלסטינים בשטחים. מי שנמצא תחת עוצר, שאדמתו מופקעת, שביתו נהרס, או שנמצא במעצר מנהלי, קל וחומר הורים ששכלו את בניהם – עבורם כל הדיון

* המסה נכתבה לפני אירועי ה-7 באוקטובר

המתנהל בישראל – על שלטון החוק, דמוקרטיה, חוקה, ופסקת ההתגברות – אינו מעלה ואינו מוריד. מבחינתם, הדרך שבה מנהלת המדינה הכובשת את מכונת הדיכוי שלה, והכללים הפנימיים שעל-פיהם היא מפעילה אותה, אינם משמעותיים למי שסובל מאותה מדיניות. מעצר מנהלי הוא מעצר מנהלי, בין שהוא מופעל על-ידי ממשלה "חוקתית" או על-ידי ממשלה שבָּזָה לחוקה. פעולת חיסול באמצעות הצבא הסדיר במחנה ג'נין, שהתקבלה לאחר ישיבת קבינט מסודרת ובדרך דמוקרטית, אינה אכזרית פחות או כואבת פחות מפעולות אלימות ומפוגרום בחווארה שביצעו מתנחלים "שלקחו את החוק לידיים". המתנחלים "מצפצפים" על החוק הישראלי, והצבא "מצפצף" על החוק הבינ-לאומי.

הפלסטינים אזרחי ישראל גם אינם נוהרים בהמוניהם להשתתף בהפגנות של תנועת המחאה אשר מתנהלות תחת "מבול" של דגלי ישראל. אומנם הם יודעים שמדובר בהפגנות נגד ממשלה ימנית המסוכנת לעתידם, אך הם אינם מצליחים "להתחבר" למחאה, אשר כל מטרתה לשמור על הסטטוס קוו – אותו סטטוס קוו שביסס את נחיתותם ואת העליונות היהודית.

אולם אין זה הסיפור במלואו. לא רק הפלסטינים משרטטים קו, אלא גם הישראלים. גם המחאה והנהגתה מספרות לעצמן סיפור, ושמות להן למטרה לעצור את ההפיכה המשטרית תוך כדי שימור הסטטוס קוו – דהיינו חזרה למצב שלפני נובמבר 2022. משמע, המחאה משרטטת קו ברור בין מה שקורה בתוך ישראל – שאלת החוקה, הדמוקרטיה, טוהר המידות, שומרי הסף, עצמאות מערכת המשפט – לבין מה שקורה בשטחים, כאילו השטחים מחוץ לישראל (להוציא שוליים של המחאה אשר דוחפים להכניס לתוכה אג'נדה של ההתנגדות לכיבוש). ההיגיון המנחה אינו רק הפרדה בין הפנימי לחיצוני, בין ישראל לשטחים, בין דמוקרטיה לכיבוש, אלא גם הפרדה בין מה שנראה כשאלה של חוק ופרוצדורה למה שנראה כשאלה של פוליטיקה ומהות. שאלת עצמאות מערכת המשפט, טוהר המידות, עצמאות שומרי הסף וחופש העיתונות אמורה להיות שאלה אשר ניתן להסכים לגביה גם אם אנו חלוקים בשאלת עתיד השטחים, סיום הכיבוש והסדר עם הפלסטינים.

האם ניתן להפריד בין השאלה הפנימית לזו החיצונית? בין שאלת הדמוקרטיה והחוקה לשאלת הכיבוש והקולוניאליזם? בין מה שנראה כשאלה משפטית לבין מה שנראה כשאלה פוליטית?

לא הייתי מציע לקפוץ למסקנות נמהרות בהקשר זה ולהשיב בשלילה לשאלות מסוג זה, למרות הפיתוי הטמון במענה שלילי.

ראשית, חשוב מאוד להבין את סוג השאלה אשר עומדת בפנינו: מה הכוונה בשאלה אם "ניתן להפריד"? האם מדובר באפשרות להפרדה מושגית? נורמטיבית-מוסרית? חברתית-היסטורית?

לגבי הפרדה מושגית – ישנם מושגים שאינם ניתנים להפרדה, כך שקיומו של האחד מניח את קיומו של המושג האחר. קשה לחשוב על המושג "יד" או "בטן" מבלי להניח את המושג "גוף", קשה לחשוב על המושג "דיסק קשיח" בלי להניח את דבר קיומו של המושג "מחשב", וקשה לחשוב על המושג "משולש" בלי להניח את דבר קיומו של המושג "קו". במובנים הללו קשה לומר כי המושג כבוש הוא תנאי להמשגת מושג הדמוקרטיה או החוקה. מבחינה מושגית אפשר לנהל דיון על דמוקרטיה חוקתית מבלי לנהל דיון על הכיבוש או על הקולוניאליזם.

אשר להפרדה נורמטיבית-מוסרית – אם הכוונה לחוסר אפשרות מוסרית, אזי השאלה אינה אם ניתן להפריד, אלא אם ההפרדה ראויה מוסרית. עמדה אשר תשיב בשלילה על אפשרות ההפרדה כמוה כטענה שאין זה ראוי לפצל ערכים, כי העקביות והקוהרנטיות מחייבות עמדה עקבית ואחידה, שכן חירות ושוויון, למשל, הם ערכים אוניברסליים שאינם ניתנים לחלוקה. לפיכך, מי שתומך בהם במקום אחד חייב לתמוך בהם במקום אחר, מי שתומך בשוויון לנשים חייב לתמוך בשוויון למיעוטים, ומי שתומך בדמוקרטיה ובשלטון החוק בישראל חייב לתמוך באותה עמדה בשטחים הכבושים. לא מעט פיתוי יש בנקיטת עמדה כזו, אך היא אינה נקייה מספק. הבעיה היא שהשאלה מי שווה למי ובמה היא תמיד שאלה במחלוקת. עקביות וקוהרנטיות אינן מסוגלות להכתיב עמדה מוסרית כלשהי, שכן התבונה תוכל להציג כמעט כל רצף של עמדות כעמדות הרמוניות קוהרנטיות ועקביות שאין בהן סתירה כלשהי. קוהרנטיות, יותר משהיא תכונה של דברים כשלעצמם, היא תכונה של התבונה, צורה שהתבונה כופה על העובדות, וסוג של סדר אשר נכפה על שטף העובדות אשר מייצרות את המציאות. העמדה אשר חייבה את העובדות במשך מאות שנים אינה סובלת מחוסר קוהרנטיות, אלא היא עמדה מקוממת מוסרית. עמדה שמפלה נשים, גם היא אינה סובלת מחוסר עקביות או ממוסר כפול, אלא מייצרת מוסר שאינו מקובל עלינו. תמיד ניתן להצביע על הבדל, הבחנה, תכונה מיוחדת, של אותו "אחר", אשר מחריגה אותו ומצדיקה את היחס השונה כלפיו.

לעניין הפרדה היסטורית-חברתית – אפשר לפרש את האמירה בדבר חוסר האפשרות להפריד כאמירה עובדתית-היסטורית-חברתית. הכוונה בדברים אלה היא שחברה אשר מתיימרת להיות דמוקרטית בפנים וכובשת בחוץ, אשר בתוכה מקיימת חוק אך מחוץ לה משהה את החוק ומחילה את ההיגיון של החריג, לא תוכל להתמיד במסורת זאת לאורך זמן. הנורמות והפרקטיקות של החוץ זולגות פנימה. יש לא מעט היגיון בטענה זו, אם כי לא ברור עד כמה היא ניתנת להכללה. אירופה היא מעבדה טובה בעניין זה, שכן לעליית הדמוקרטיה הליברלית התלווה פרויקט קולוניאלי מובהק. מה הקשר בין שני אלה? האם יש קשר סיבתי ביניהם, ומה טבעו של אותו קשר? האם אלה שני צדדים של אותו מטבע? או שמא אלה שני אירועים הניתנים להבדלה והפרדה באופן שמאפשר לקבל את האחד ולוותר על האחר? מצד אחד ניתן לטעון שהרקורד ההיסטורי מלמד שניתן להבחין בין פנים לחוץ ובין דמוקרטיה בפנים לקולוניאליזם בחוץ, שכן ארצות הברית הייתה דמוקרטיה חוקתית ובה בעת המשיכה לנשל את העם הילידי. כך גם אנגליה, אשר נחשבה מדינה דמוקרטית ליברלית על אף שהייתה המדינה הקולוניאלית המובהקת בעולם. לכאורה היא הצליחה להפריד בין מצב החירויות בפנים להיעדר החירות בחוץ, ושמרה על שלטון החוק בפנים ועל עריצות המשטר הקולוניאלי בחוץ (אלא אם ירצה מאן דהוא לטעון שמשום כך לא היו ארצות הברית ואנגליה מעולם דמוקרטיה ליברלית, או שאומנם היו כאלה, אך אין לייחס לכך משמעות חיובית כהוא זה).

מנגד ניתן בהחלט לטעון כי לפחות אחת הדרכים להבין את עליית הפשיזם והנאציזם באירופה, עליית קרנן של תורות הגזע למיניהן, מלחמת העולם השנייה על זוועותיה – כל אלה הם תוצר לוואי של הפרויקט הקולוניאלי עצמו. כפי שארנדט מזכירה לנו תמיד, הרי מה שמיוחד בפרויקט ההשמדה במלחמת העולם השנייה הוא העובדה שהדבר קרה על אדמת אירופה, וכנגד עם אירופי, אלא שמכונת ההשמדה ההמונית על בסיס גזע כבר הופעלה מחוץ לאירופה. טענתה של ארנדט היא שמה שמתחיל בחוץ עובר פנימה, ופעולת ההשהיה של החוק לטובת החריג – סופה שתגיע אל לב הדמוקרטיה ותחסל אותה.

באיזה מובן הדיון הזה רלוונטי למה שקורה בארץ?

נראה לי כי במידה מסוימת ישראל תחזקה את אפשרות ההפרדה בין החוץ לפנים במשך שנים רבות, ואנשים בתל אביב המשיכו לחיות בתחושה שהם חיים במדינה דמוקרטית, הגם שאותה מדינה המשיכה להיות מדינה כובשת וקיימה משטר אחר לחלוטין במרחק של רבע שעה מתל אביב. האם אפשרות ההפרדה הזאת בין הפנים לחוץ אינה אפשרית עוד?

מנהיגי המחאה, לפחות לכאורה, סבורים שההפרדה עודנה אפשרית, או שכך עולה מהסיסמאות של מובילי המחאה (הייתכן כי בסתר ליבם חלקם מבינים שהדבר בלתי-אפשרי, אך מסיבה טקטית הם מדגישים את נושא הפנים בלבד?). מן הצד האחר אפשר לשאול: האם הממשלה, בדמותם של סמוטריץ' וחבריו, מאמינה שאפשר להמשיך בהפרדה הזו? נראה שלא. הם מבינים היטב כי המשך השליטה בעם שלם והמשך הכיבוש והנישול מחייבים סוג אחר של משטר, עם פחות מגבלות חוקיות ועם פחות שומרי סף. האם הם טועים? אולי בכל זאת אפשר להמשיך באפרטהייד זוחל עם מדיניות נישול תוך כדי החזקת משטר דמוי דמוקרטיה ומערכת משפט כאילו עצמאית?

דומני כי יש משהו במציאות הישראלית אשר אינו מאפשר את המשך ההפרדה. אותם אנשים אשר מנהלים את חיי הפלסטינים בלי שום ביקורת וללא כל מגבלה עוברים לנהל את החיים "בתוך" ישראל, ומייבאים איתם אותו היגיון. המשך השליטה והנישול מחייב סוג מסוים של תפיסת עולם, אוצר מלים, מערכות הצדקה, דקדוק מוסרי ומוטיבציה. החוץ והפנים חייבים להתלכד לכדי אחדות. אם אין אפשרות שההיגיון הדמוקרטי יחליף את הכיבוש "בחוץ", אזי גובר הסיכוי שהיגיון הכיבוש יחליף את ההיגיון הדמוקרטי "בפנים". אבל מדוע עכשיו ולא לפני כן?

האמת היא שהחוץ תמיד לחלל פנימה, וכל מה שהוא חיצוני או חריג הרי הוא מכונן של הכלל. אך בגלל תחושת הזמניות של הכיבוש ואשליית שתי המדינות, איזון מסוים אפשר את ההפרדה. רבים סיפרו לעצמם – חלקם בחוסר תום לב וחלקם עם הרבה כוונות טובות – כי השטחים מוחזקים לעת עתה כקלף מיקוח לפשרה עתידית עם הפלסטינים. הסיפור הזה קרס. תחילה דובר על פתרון שתי המדינות מהשפה לחוץ, אחר כך דובר על ניהול הסכסוך, ולאחר מכן על הורדת רמת העימות ועל שיפור כלכלי בלבד, בלי לחפש כל פתרון. אלא שמאז 2018 וחקיקת חוק הלאום ברור שממשלות ישראל אינן מעוניינות בפתרון. הנוכחות בשטחים היא לנצח. השטחים אינם "בחוץ", אלא ממש בפנים. ולכן נראה לי כי עובדתית, פוליטית וחברתית, ואף כלכלית, הכיבוש הוא שאלה פנימית. ההפיכה המשטרית היא אירוע שמתרחש לא רק בישראל, אלא קורה בד בבד בפלסטין.

האם שאלת הדמוקרטיה הישראלית תלויה בבעיית הכיבוש ולא תמצא פתרון כל עוד לא נפתרה הבעיה הפלסטינית? ייתכן. האם ניתן לנסח את בעיית הכיבוש כבעיה חוקתית?

כבעיה פנימית של הדמוקרטיה הישראלית? אולי. מנגד, ניתן להקשות ולשאול: האם בעיית הכיבוש לא תסתיים כל עוד בעיית הדמוקרטיה הישראלית אינה פתורה? לא בטוח. שאלות אלו נועדו לעורר שיחה שאנחנו עדיין רק בתחילתה.

ד"ר ראיף זריק, מרצה בכיר לתורת המשפט בקריה האקדמית קרית אונו, ולפילוסופיה במכללה האקדמית תל אביב, וחוקר בכיר במכון ון ליר בירושלים.
דוא"ל: raefzreik@gmail.com